

УДК 930.2:329(540) ІНК«1947/...»

Деякі найважливіші джерела про політичний курс індійського національного конгресу в період незалежності

Чувпило О. О.

У статті проаналізовані найважливіші джерела про політичний курс Індійського національного конгресу, який був і залишається провідною політичною партією Республіки Індія, після досягнення політичної незалежності (1947 р.) і до нашого часу. Зокрема, розглянуто документи й матеріали Індійського національного конгресу, документи й матеріали інших сучасних індійських політичних партій, блоків та організацій, збірники документів, присвячені політичному розвитку незалежної Індії, щорічні звіти й доповіді про результати соціально-економічного й політичного розвитку індійської держави, індійська преса, виступи й праці визначних конгресистських діячів і керівників інших партій, мемуари учасників політичної боротьби в Індії, архівні матеріали, Інтернет.

Ключові слова: Індія, Індійський національний конгрес, джерела, політичні партії.

Чувпило А. А. Некоторые важнейшие источники о политическом курсе Индийского национального конгресса в период независимости. В статье проанализированы важнейшие источники о политическом курсе Индийского национального конгресса, который был и остается ведущей политической партией Республики Индия, после достижения политической независимости (1947 г.) и до нашего времени. В частности, рассмотрено документы и материалы Индийского национального конгресса, документы и материалы других современных

індійських політичних партій, блоків і організацій, збірники документів, посвящені політичному розвитку незалежної Індії, щорічні звіти та доповіді про результати соціально-економічного і політичного розвитку Індійського державства, індійська преса, виступи і твори відомих конгресистських діячів і керівників інших партій, мемуари учасників політичної боротьби в Індії, архівні матеріали, Інтернет.

Ключевые слова: Індія, Індійський національний конгрес, джерела, політичні партії.

Шуварьло О. О. Some Essential Sources on the Policy of The Indian National Congress in the Age of Independence. The article analyses most important sources of the policy of The Indian National Congress, which was and remains the leading political party of The Republic of India from the achievement of independence (1947) to the present day. These are documents and materials of The Indian National Congress; documents and materials of other modern Indian political parties, blocs and organizations; collections of documents, devoted to the political development of the independent India; annual papers and reports on the results of the socio-economic and political development of Indian society; the Indian press; speeches and works of the famous Congress activists and the leaders of other parties; memoirs of the participants of political struggle in India; archival records; Internet.

Key words: India, Indian National Congress, sources, political parties.

Незважаючи на значні досягнення в розвитку української національної «конгресології» [див., наприклад: 9], політичний курс Індійського національного конгресу (ІНК) після досягнення Індією політичної незалежності ще не знайшов будь-якого висвітлення у вітчизняній індології, хоча вже з'явилися перші праці, присвячені актуальним проблемам розвитку незалежної Індії [див.: 5; 6; 11; 12; 13]. Для того, щоб проаналізувати еволюцію ідеології та політики ІНК, показати

гостру ідейно-політичну боротьбу, яка розгорнулася серед його членів на всіх етапах розвитку суверенної Індії, слід насамперед узагальнити й систематизувати найважливіші джерела, в яких відображена багатогранна діяльність конгресистської організації. Це і є метою нашої статті. Її написання зумовлено тим, що такої роботи в індологічній науці ще немає.

Пристаючи до розгляду поставленого питання, звертаємо увагу на те, що в колоніальний період (до 1947 р.) Індійський національний конгрес, який виник у 1885 р., незмінно очолював боротьбу народів Індостану за визволення від гніту англійських колонізаторів, будучи найбільшою і найвпливовішою загальноіндійською світською політичною організацією. Так, у 1921 р. він нараховував близько 10 млн. членів. У 1919–1948 рр. у Конгресі домінував видатний борець проти колоніалізму, великий мислитель і гуманіст, категоричний противник будь-якого насильства Мохандас Карамчанд (Махатма) Ганді (1869–1948) [про нього див.: 10, с. 4-18]. Ідеалом Махатми була сарводая – суспільство загального благополуччя, засноване на принципах високої моралі та соціального егалітаризму. У міжвоєнний період Конгрес під керівництвом М. К. Ганді являв собою широкий національний фронт усіх патріотичних сил Індії, які тимчасово об'єдналися навколо величної ідеї національного визволення в гандистській ненасильницькій інтерпретації [детально див.: 9]. Після завоювання політичної незалежності та проголошення Республіки Індія (26 січня 1950 р.) ІНК, хоча й поступово перетворився із національного фронту на звичайну політичну партію, все ж до 1977 р. мав фактичну монополію на владу в другій за кількістю населення країні світу, проводячи в ній демократичні реформи й перетворення. На сучасному етапі конгресистський уряд, очолюваний творцем «індійського економічного дива» М. М. Сінгхом, продовжує вдалі реформи в усіх сферах життя, метою яких є перетворення Індії на передову процвітаючу державу.

Практично всі основні джерела з історії конгресистської організації загальноіндійського характеру англомовні, оскільки в сучасній Індії, незважаючи на значні досягнення в розвитку індійських мов і діалектів, мова колишньої метрополії все

ще залишається чи не єдиним засобом міжнародного спілкування освічених верств населення не тільки в центрі, а й на місцях, особливо у великих містах. Національними мовами, зокрема мовою гінді, яка поки що не може гідно суперничати з англійською мовою, друкувалися лише поодинокі передвиборні маніфести окремих партій, організацій та блоків, переважно у тих районах, де більшість становило гіндомовне населення [див., наприклад: 1; 3; 4; 7].

Найважливішим джерелом, безперечно, є різноманітні матеріали Національного конгресу, опубліковані в Індії після здобуття політичної незалежності [див., наприклад: 16; 17; 21; 28; 29; 31; 52; 53; 54; 55; 56; 60; 74; 76; 79; 87; 97; 111]. У них знайшла своє конкретне відображення багатогранна діяльність ІНК на всіх етапах його розвитку, а саме: заходи щодо ліквідації феодально-колоніальної спадщини, здійснення загальнодемократичних перетворень, індустріалізація країни, плановий розвиток економіки, висунення соціалістичних програм, боротьба проти бідності й злиднів, обмеження великого капіталу й монополій, розвиток державного сектору економіки, проведення аграрних перетворень, особливо ліквідація системи заміндарі, створення «індійського економічного дива», надання прав робітникам і селянам і поліпшення їхнього становища, формування штатів за національно-мовною ознакою, введення секуляризму та законодавства проти кастової системи, проведення курсу неприєднання, боротьба за мир, проти колоніалізму та расизму, дружба й співробітництво з країнами і народами світу, розвиток освіти, науки та культури. Все це пояснює, чому ІНК, зберігаючи підтримку різних верств народних мас, за своїм впливом та організаційними можливостями набагато переважав решту індійських політичних партій та організацій, тривалий час зберігаючи монополію на владу в центрі й на штатівському рівні. Як зазначав М. О. Сімонія, це була однопартійна диктатура ІНК у рамках формальної (в юридичному розумінні) парламентської демократії [8, с. 35]. Аналіз конгресистських матеріалів дає змогу всебічно охарактеризувати не тільки діяльність і політичний курс партії на будь-якому відрізку часу, а й становище в ній, основні

напрями внутрішньопартійної боротьби, ідейні засади, програму, тактику й діяльність практично всіх угруповань конгресистів.

Велику цінність становлять документи й матеріали інших індійських політичних партій, блоків та організацій [див., наприклад: 1; 3; 4; 7; 14; 19; 20; 24; 25; 26; 27; 33; 34; 35; 39; 40; 57; 58; 59; 65; 66; 77; 88; 100; 106; 107; 112; 113]. У них містяться важливі дані про діяльність різних фрагментів або клонів ІНК, яких нараховувалося аж понад тридцять, але всі вони виступали як самостійні політичні партії, лише зберігаючи в своїй назві аббревіатуру ІНК, про стратегію й тактику Великого альянсу, Бхаратія джаната парті, Бхаратія джан сангх, Бхаратія кранті дал, Бхаратія лок дал, Бхаратія маздур сангх, Всеіндійського конгресу профспілок, Джаната парті, Джаната фронту, Дравіда муннетра кажагам, Індійського національного конгресу профспілок, кісан сабх (селянських спілок), КПІ, КПІ(м), КПІ(м-л), Мусульманської ліги Індії, Республіканської партії, Раштрія сваям севак сангх, Сватантри, Соціалістичних партій Індії (заснованих відповідно в 1948, 1955, 1971 і 1993 рр.), Соціалістичного форуму, Форвард блоку, Хінд маздур сабхи, Хінду Махасабхи, Центру соціалістичної єдності, Шив сени тощо. На основі цих документів можна дослідити політичну боротьбу в Індії за шість десятиліть її незалежного розвитку, боротьбу течій в кожній організації, їхнє ставлення до ІНК та окремих його угруповань, програмні положення та основні напрями діяльності окремих партій, блоків та організацій.

Велике значення мають також різноманітні збірники документів і документальні публікації, присвячені політичному розвитку сучасної Індії [див., наприклад: 22; 37; 38; 41; 46; 49; 78; 96; 99]. Вони містять офіційні індійські матеріали, які мають пряме відношення до діяльності Конгресу та різних його течій і фрагментів, даючи змогу отримати важливу інформацію про таке: діяльність конгресистської фракції в парламенті, рішення вищого законодавчого органу Республіки Індія, виступи конгресистських прем'єр-міністрів, матеріали діяльності конгресистських урядів та урядів штатів, цифрові результати загальних виборів, програмні документи провідних політичних партій країни та промови їхніх лідерів, матеріали преси й результати соціологічних досліджень,

рішення конгресистських сесій (з'їздів), засідань Робочого комітету (вищого виконавчого органу ІНК) і Всеіндійського комітету Конгресу (вищого законодавчого органу партії), доповіді, звіти, промови лідерів ІНК, матеріали діяльності конгресистських організацій окремих провінцій та районів.

Значний фактичний матеріал містять різноманітні звіти, доповіді та довідково-статистичні публікації про результати соціально-економічного й політичного розвитку Індії за рік, що минув, за п'ятирічку, про підсумки загальних парламентських виборів тощо [див., наприклад: 18; 23; 36; 48; 51; 67; 73; 75; 80; 81; 82; 83; 84; 85; 86; 89; 98; 101; 114]. У них наводилися не тільки важливі статистичні дані, а й давалася оцінка соціально-економічної політики індійської держави, яку проводив ІНК, висвітлювалася діяльність конгресистської адміністрації, конгресистських і неконгресистських урядів у різних індійських штатах, аналізувалися підсумки виборів у законодавчі збори штатів, говорилося про зловживання конгресистських властей, особливо при здійсненні офіційної програми «добровільної стерилізації» та планування сім'ї, під час введення надзвичайного стану, 42-ї поправки до індійської конституції, багатьох законів, які обмежували політичні права й свободи громадян Індії, забороняли діяльність опозиції, порушували трудове й земельне законодавство тощо.

Надзвичайно важливим джерелом для дослідження політики Конгресу є преса. Вона містить найбільший фактичний матеріал. Численні індійські газети різних напрямів [див., наприклад: 50, 1990.30.11; 1995.15.05; 1996.31.05; 1997.15.04; 1999.27.10; 72, 1954.21.03; 1956.20.05; 1967.1.01; 1976.19.12; 1977.27.03; 102, 1953.3.06; 1956.29.12; 1989.18.12; 1990.12.03; 1992.23.12; 1994.28.03; 1995.27.11; 1996.19.05; 1998.19.03; 103, 1948.28.06; 1949.6.04; 1956.21.08; 1960.15.01; 1966.25.09; 1975.7.04; 1977.23.03; 1987.25.09; 1990.7.03; 1993.28.12; 1994.13.12; 1995.27.02; 1996.24.04; 2000.27.01; 104, 1967.27.02; 1968.21.02; 1976.21.12; 1977.25.02; 1985.18.10; 1986.30.11; 1989.19.12; 1990.6.04; 1993.9.12; 2001.16.02; 108, 1952.16.07; 1966.13.02; 1969.19.04; 1976.10.11; 1977.27.03; 1990.18.01; 109, 1951.28.08; 1961.14.01; 1966.5.02; 1967.15.05; 1969.16.02;

1974.25.07; 1975.19.07; 1976.26.05; 1987.8.01; 1990.10.04; 1993.4.12; 1995.16.11; 1996.3.07; 1997.25.12; 110, 2001.11.12] широко висвітлювали діяльність ІНК та його лідерів. Майже в кожному номері газет можна знайти докладний опис засідань керівних органів Конгресу з досить повним текстом ухвалених резолюцій та аналізом суперечностей, що виникли під час їхнього обговорення, або відомості про життєвий шлях, діяльність і навіть світогляд Дж. Неру, Л. Б. Шастрі, І. Ганді, Санджая Ганді, Раджива Ганді, Соні Ганді, Н. Рао, М. М. Сінгха, Дж. Рама, К. Менона, Г. Л. Нанди, К. Д. Малавії, М. Десаї, С. К. Патіла та ін.

На сторінках газет із номера в номер описувалися всі перипетії політичного життя Індії протягом 65 років її незалежного розвитку. Саме з них дослідник може дізнатися подробиці таких важливих для ІНК подій: утворення домініону Індійський Союз (15 серпня 1947 р.), формування його уряду на чолі з Дж. Неру, перші реформи й перетворення уряду ІНК, проголошення Республіки Індія (26 січня 1950 р.) та прийняття її конституції, боротьба між різними течіями в ІНК, початок його фрагментації, перемога ІНК на парламентських виборах 1951–1952 рр., «курс Неру», проведення індустріалізації країни, створення державного сектору економіки, введення планування, п'ятирічні плани, аграрні перетворення, програма побудови «суспільства соціалістичного зразка», посилення ідейно-політичної боротьби в ІНК, утворення в Конгресі трьох головних фракцій: правої на чолі з М. Десаї, центристської на чолі з Дж. Неру та лівої на чолі з С. К. Патілем, утворення «Синдикату», поразка лівих конгресистів на сесії партії в Бхубанешварі (січень 1964 р.), діяльність центристського уряду Л. Б. Шастрі (1964–1966 рр.), утворення уряду І. Ганді (1966 р.), загальні парламентські вибори 1967 р., криза політичної влади ІНК (1967–1969 рр.), розкол ІНК і формування внутрішньополітичного курсу І. Ганді (1969–1971 рр.), загальні парламентські вибори 1971–1972 рр., боротьба між ІНК та опозицією в першій половині 70-х років, введення надзвичайного стану, парламентські вибори 1977 р., перемога Джаната фронту, усунення ІНК від державної влади, розкол ІНК 1978 р., процес фрагментації та клонування Конгресу, перегрупування політичних сил усередині ІНК(І), перемога ІНК(І) на сьомих позачергових

парламентських виборах (1980 р.), політичний курс нового уряду І. Ганді, перемога ІНК(І) на восьми загальних парламентських виборах (1984 р.), діяльність уряду Р. Ганді (1985–1989 рр.), перехід ІНК(І) в опозицію, створення ІНК(І) уряду меншості на чолі Н. Рао, його внутрішня та зовнішня політика (1991–1996 рр.), поразка ІНК(І) на виборах 1996 р., ІНК(І) у партійно-політичній системі Індії за часів правління антиконгресистських сил (1996–2004 рр.), модифікація його політичного курсу, перемога Конгресу, очолюваного С. Ганді, на виборах 2004 р., внутрішня та зовнішня політика уряду М. М. Сінгха (2004–2012 рр.), величезні досягнення конгресистської адміністрації в галузях економіки, сільського господарства, культури та у впровадженні новітніх технологій.

Велике значення для вивчення історії Конгресу та діяльності створених ним урядів мають виступи, праці й мемуари визначних конгресистських діячів і керівників інших індійських політичних партій та організацій [див., наприклад: 2; 15; 30; 32; 42; 43; 44; 45; 47; 60; 61; 62; 63; 64; 68; 69; 70; 71; 90; 91; 92; 93; 94; 95; 105]. В Індії видано надзвичайно багато подібної літератури. Найбільший інтерес викликає написане й висловлене Дж. Неру, І. Ганді, М. Десаї, А. Б. Ваджаї та ін. Уважне вивчення цієї групи джерел дає змогу виразніше зрозуміти окремі аспекти ідейно-політичної боротьби в ІНК, уточнити деякі важливі деталі виникнення й діяльності всіх угруповань у ньому, визначити роль тих чи інших лідерів у появі та діяльності Конгресу за демократію, Організації Конгресу, Синдикату та ін., з'ясувати характер розбіжностей між ними, мотиви, що визначали поведінку певних політичних діячів, узнати їхню оцінку подій, що відбувалися, настрої народних мас. Ця група джерел містить широку інформацію, хоча й надзвичайно суб'єктивну, про виникнення в Конгресі угруповань і найважливіші напрями їхньої діяльності, про настрої в партії на різних її історичних етапах, про психологічні мотиви вчинків відомих політиків, про ставлення ІНК до інших індійських партій, угруповань, блоків та організацій, про настрої у таборах провідних політичних сил, їхні стосунки з Конгресом і між собою.

Решту джерел можна вважати допоміжними, оскільки вони не мають самостійного значення, будучи вторинними за своїм

характером. До них можна віднести й матеріали українських і російських архівів, а також фонди архівів інших країн СНД, адже вони до політичного курсу ІНК на сучасному етапі не мають прямого відношення, а торкаються лише зв'язків Індії з конкретною країною пострадянського простору, або їхнього двостороннього співробітництва у певних сферах. Найбільше таких матеріалів мають відношення до економічного та культурного співробітництва, що дало змогу українським і російським науковцям присвятити йому кілька дисертацій. До цього варто додати, що з розвитком Інтернету в його мережі з'являється все більше матеріалів про сучасну Індію, її лідерів, про соціально-економічний і політичний розвиток народів Індостану, внутрішню та зовнішню політику індійської держави, роботу її парламенту, про діяльність ІНК та інших індійських партій. Однак ці матеріали з відомих причин не можуть вважатися первинними, а досить часто й достовірними, хоча індологи все частіше залучають їх до своїх досліджень.

Таким чином, дослідник історії Індійського національного конгресу має в своєму розпорядженні цілком достатню кількість різноманітних джерел, щоб всебічно висвітлити політичний курс партії з 1947 р., коли народи Індії здобули довгоочікувану свободу, й до нашого часу. Вони дають можливість охарактеризувати всі аспекти діяльності ІНК за 65 років розвитку суверенної індійської держави, проаналізувати його ідейні засади, програму, тактику й діяльність, висвітлити перебіг гострої ідейно-політичної боротьби в лавах конгресистів, розкрити процес формування всіх угруповань, які з часом перетворилися на самостійні політичні партії, дослідити їхні програми, тактичні принципи та основні напрями діяльності, проаналізувати світогляд і діяльність визначних конгресистських лідерів, показати еволюцію їхніх поглядів, форми й методи впливу на народні маси. Майбутнім дослідникам історії Конгресу радимо уважно вивчити матеріали індійських архівів, насамперед Національного архіву Індії.

Примітки

1. *Бахуджан* самадж парті виборчий маніфест 1993 р. – Нью Делі, 1993 (мовою гінді).
2. *Ваджпай А. Б.* Индия на пути в будущее / А. Б. Ваджпай. – М., 2001.
3. *Виборчий* маніфест Бхаратія джан сангх 1962 р. – Нью Делі, 1962 (мовою гінді).
4. *Джаната* дал виборчий маніфест 1991 р. – Нью Делі, 1991 (мовою гінді).
5. *Ленько А. В.* Общественно-политические взгляды Джавахарлала Неру и становление индийской государственности (1947–1964 гг.). Канд. диссерт. / А. В. Ленько. – Харьков, 2001.
6. *Поліха І. З.* Основні особливості і результати розвитку багатопартійної політичної системи в Індії (1947–1997 рр.). Канд. дисерт. / І. З. Поліха. – Київ, 1997.
7. *Програма* Джан морча. – Нью Делі, 1987 (мовою гінді).
8. *Симония Н. А.* Экономические процессы и эволюция политической системы в странах Востока в 70-х годах / Н. А. Симония. – М., 1979.
9. *Чувпило О. О.* Ідейно-політична боротьба в Індійському національному конгресі (20–30-ті рр. ХХ ст.). Докторська дисерт / О. О. Чувпило. – Харків, 1995.
10. *Чувпило О. О.* Видатні борці за незалежність Індії / О. О. Чувпило. – Харків, 2000.
11. *Чувпило О. О.* Політичні партії сучасної Індії / О. О. Чувпило // Методичний вісник історичного факультету. – Харків, 2003. – № 2.
12. *Чувпило О. О.* Розвиток партійно-політичної та державно-правової структур Індії (1947–2000 рр.) / О. О. Чувпило // Методичний вісник історичного факультету. – Харків, 2005. – № 4.
13. *Чувпило О. О.* Сучасна Індія (2000–2006 рр.) / О. О. Чувпило // Методичний вісник історичного факультету. – Харків, 2006. – № 5.
14. *A Common Approach to Major Policy Matters and a Minimum Programme.* – New Delhi, 1996.

15. *Adhikary G.* Communist Party and India's Path to National Regeneration and Socialism / G. Adhikary. – New Delhi, 1964.
16. *AICC Economic Review.*
17. *AICC Nagpur Session Documents 1959.* – New Delhi, 1959.
18. *Annual Plan, 1969–1970.* – Delhi, 1970.
19. *Bharatiya Janata Party Election Manifesto 1996.* – New Delhi, 1996.
20. *Bharatiya Janata Party National Executive Council Proceedings, May 9-11, 1986, New Delhi.* – Parts 1, 2. – New Delhi, 1986.
21. *Bhubaneshwar to Jaipur. Call for Faster Steps towards Socialism.* Presented to the Congress President by «The Socialist Congressman». – New Delhi, 1966.
22. *Broken Promises and Dalits Betrayed: Black Paper on Status of Dalit Human Rights.* – New Delhi, 2000.
23. *Census of India 2001.* – New Delhi, 2001 (щорічне видання).
24. *Communist Party of India. Election Manifesto 1971.* – New Delhi, 1971.
25. *Communist Party of India (Marxist). Election Manifesto 1991.* – New Delhi, 1991.
26. *Communist Party of India (Marxist). Political Resolution. Adopted by the Eighth Congress. Cochin. December 23-29, 1968.* – б. м., б. р.
27. *Communist Party of India (Marxist). Program Adopted at the Seventh Congress of the Communist Party of India at Calcutta. October 31 to November 7, 1964.* – Calcutta, 1971.
28. *Congress Bulletin.* – 1963. – № 1-12 (щорічне видання).
29. *Constitution of The Indian National Congress.* – New Delhi, 1974.
30. *Dange S. A. When Communist Differ / S. A. Dange.* – Bombay, 1970.
31. *Declaration of Northern India Congress Worker's Convention.* – New Delhi, 1964.
32. *Desai M. The Story of My Life / M. Desai.* – New Delhi, 1978.
33. *Documents Adopted by the Eighth Congress of CPI.* – Patna, 1968.
34. *Documents of the Ninth Congress of the Communist Party of India. Political Report and Political Resolution.* – New Delhi, 1971.
35. *Documents of the Tenth Congress of the Communist Party of India. Bhowanisennagar, Vijayawada, 27 January to 2 February 1975.* – New Delhi, 1975.

36. *Economic Survey 2000–2001*. – Government of India, 2001.
37. *Elections and Electoral Reforms in India*. – New Delhi, 1971.
38. *Election Manifestoes 1971*. – Bombay–New Delhi, 1971.
39. *Election Manifesto 1977. Janata Party*. – New Delhi, б. п.
40. *Election Manifesto of Bharatiya Jana Sangh 1952*. – New Delhi, 1952.
41. *Eleventh General Elections in India 1996*. – New Delhi, 1996.
42. *Gandhi I. Aspects of Our Foreign Policy / I. Gandhi*. – New Delhi, 1973.
43. *Gandhi I. Democracy and Discipline. Speeches of Shrimati Indira Gandhi / I. Gandhi*. – New Delhi, 1975.
44. *Gandhi I. Eternal India / I. Gandhi*. – Bombay, Calcutta, 1980.
45. *Gandhi I. Speeches / I. Gandhi*. – New Delhi, 1981.
46. *General Elections in India 1967*. – Bombay, 1967.
47. *Gupta B. 25 Years of Independence and the Challenge of the Path / B. Gupta*. – New Delhi, 1972.
48. *India. A Reference Annual. 1977–1978*. – Delhi, 1978.
49. *India: Human Rights and Human Development*. – New Delhi, 2000.
50. *India Today*.
51. *India 2002. A Reference Annual*. – Government of India, 2002.
52. *Indian National Congress (I). Election Manifesto 1996*. – New Delhi, 1996 (виборчий маніфест 1991 р. має цю ж назву).
53. *Indian National Congress. 1977. Congress Election Manifesto*. – New Delhi, б. п.
54. *Indian National Congress. Report of the General Secretary*. – New Delhi, 1968.
55. *Indian National Congress. Sixtieth Session. Resolutions. Satymurthinagar. Avadi (Madras), 21-st to 23-rd January 1955*. – Delhi, 1955.
56. *Indian National Congress. Sixty Ninth Session. Durgapur, January 9, 10, 1965. Resolutions*. – New Delhi, 1965.
57. *Janata Dal Election Manifesto 1989*. – New Delhi, 1989.
58. *Janata Dal Party Program 1988*. – New Delhi, 1988.
59. *Janata Party Election Manifesto 1977*. – New Delhi, 1977.

60. *Malaviya K. D.* Democracy and Socialism. Draft Resolution for the 68-th Session of the Indian National Congress at Bhubaneshwar / K. D. Malaviya. – New Delhi, 6. p.
61. *Malhotra A. S.* What is the Communist Party? / A. S. Malhotra. – New Delhi, 1970.
62. *Mitra P., Sen M.* Communist Party and Naxalities / P. Mitra, M. Sen. – New Delhi, 1971.
63. *Mukerjee H.* India and Parliament / H. Mukerjee. – New Delhi, 1962.
64. *Namboodiripad E. M. S.* Economics and Politics of India's Socialist Pattern / E. M. S. Namboodiripad. – New Delhi, 1966.
65. *National Front Draft Program.* – New Delhi, 1988.
66. *National Front Election Manifesto 1996.* – New Delhi, 1996.
67. *National Human Development Report, 2001.* – New Delhi, 2002.
68. *Nehru J.* Before and After Independence / J. Nehru. – Vol. 1-2. – New Delhi, 1951.
69. *Nehru J.* Speeches. 1949–1953 / J. Nehru. – New Delhi, 1956.
70. *Nehru J.* Towards a Socialist Order / J. Nehru. – New Delhi, 1956.
71. *Nehru J.* Speeches and Articles / J. Nehru. – New Delhi, 1965.
72. *New Age.*
73. *Ninth Five Years Plan 1997–2002.* – Vol. 1-2. – New Delhi, 2000.
74. *Non-official Resolutions from the Members of the All India Congress Committee.* – Durgapur, 1965.
75. *Planning Commission of India. GOI. Sixth Five-Year Plan 1980–1985.* – New Delhi, 1980.
76. *Plenary Congress Session Materials. Tirupati 1992.* – Tirupati–New Delhi, 1992.
77. *Political Alternatives in India.* – Bombay, 1967.
78. *Progress of Land Reform.* – Delhi, 1963.
79. *Report of the AICC Panel on Economic Policy.* – New Delhi, 1969.
80. *Report of the Centre-State Relations Inquiry Committee. Government of Tamilnadu 1971.* – Madras, 1971.
81. *Report of the Commission for Scheduled Castes and Scheduled Tribes 1979–1980.* – New Delhi, 1981.
82. *Report of the Committees of the Panel of Land Reforms. Government of India. Planning Commission.* – Delhi, 1959.

83. *Report of the Fiscal Commission. 1949/1950.* – Delhi, 1950.
84. *Report of the Land Reforms Committee.* – Nagpur, 1955.
85. *Report on Legislative Assemblies Elections 1993.* – New Delhi, 1994.
86. *Report on the Tenth General Elections in India 1991. Election Commission of India.* – New Delhi, 1991.
87. *Resolutions on Economic Policy and Programmes, 1955–1956.* – New Delhi, 1956.
88. *Resolutions on Splitters and Other Documents of the National Council of the Communist Party of India.* – New Delhi, 1964.
89. *Second Five Year Plan.* – New Delhi, 1956.
90. *Selected Speeches of Indira Gandhi / I. Gandhi.* – New Delhi, 1971.
91. *Selected Speeches and Writings of Indira Gandhi / I. Gandhi.* – Vol. 1-3. – New Delhi, 1984.
92. *Sen B. Evolution of Agrarian Relations in India / B. Sen.* – New Delhi, 1962.
93. *Sen B., Sen M National Democracy and People`s Democracy / B. Sen, M. Sen.* – New Delhi, 1972.
94. *Sen M. Communism and New Left / M. Sen.* – New Delhi, 1970.
95. *Sen M. The Indian Revolution / M. Sen.* – New Delhi, 1970.
96. *State Politics in India.* – New Delhi, 1986.
97. *Text of Resolutions Adopted at the 73rd Plenary Session of the Indian National Congress held at Bombay on December 28-29, 1969.* – New Delhi, 6. p.
98. *The Centre for the Study of Developing Societies Survey.* – New Delhi, 1996.
99. *The Constitution of India.* – New Delhi, 2000.
100. *The Election Manifesto of the Communist Party of India.* – New Delhi, 1966.
101. *The Forth General Elections. A Statistical Analysis, June 1967.* – New Delhi, 1967.
102. *The Hindu.*
103. *The Hindustan Times.*
104. *The Indian Express.*

105. *The Mind of Mr. Nehru. An Interview by R. K. Karanjia.* – London, 1961.
106. *The Proceedings of the Seventh Congress of CPI.* – Vol. 1. – New Delhi, 1965.
107. *The Programme of the Communist Party of India.* – Bombay, 1964.
108. *The Statesman.*
109. *The Times of India.*
110. *The Tribune.*
111. *The Twenty-Point Programme 1986.* – Delhi, 1986.
112. *United Front Election Manifesto 1996.* – New Delhi, 1996.
113. *Why the Ultra-left Deviation.* – Calcutta, 1968.
114. *Year Book 1993.* – New Delhi, 1993.